

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDEN KAYNAKLI İNSAN HAKLARI İHLALLERİ NEDENİYLE DEVLETİN YARGILAMA YETKİSİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI ORGANLARINCA VERİLEN KARARLARIN ANALİZİ

*Analysis of Decisions of International Human Rights Bodies on the Jurisdiction of
the State for Human Rights Violations Arising From Climate Change*

Dr. Hacı Ali AÇIKGÜL*

Öz: İklim değişikliği küresel bir olgu olup tüm dünyamızı, insan ve canlı yaşamı ile hayat kalitemizi ciddi bir şekilde etkilemektedir. Uluslararası toplum iklim değişikliğinin azaltılması ve iklim değişikliği ile mücadele bağlamında çeşitli sözleşmeler yapmış ve bu kapsamda çok sayıda çalışma yürütülmektedir. Bunun yanı sıra son yıllarda uluslararası insan hakları sözleşmelerinin denetim organı olan bazı mahkeme ya da komitelere taraf devletlerin iklim değişikliğine sebep olan sera gazı emisyonunun azaltılmasına yönelik alınması gereken tedbirleri almadığı ya da ihmal ettiği gerekçesiyle sınırları dışındaki kişilerin insan hak ve özgürlüklerinin korunması kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiği yönünde başvurular yapılmıştır. Söz konusu başvurularda dünyadaki tüm devletlerin katkısının bir sonucu olan ve küresel bir olgu olan iklim değişikliğinin insan haklarına etkisi bağlamında belli bir sözleşmeye taraf olan devletin sınıraşan yargı yetkisi olup olmadığı öncelikle çözümlenmesi gereken bir kabul edilebilirlik sorunu olarak gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi bir istişari görüş, BM Çocuk Hakları Komitesi bireysel bildirimler kapsamında çeşitli görüşler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de bireysel başvurular kapsamında çeşitli kararlar vermiştir. Çalışmamızda söz konusu görüş ve kararlar uluslararası kamu hukuku ilkeleri de dikkate alınmak suretiyle devletin sınıraşan yargı yetkisi bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, sera gazı emisyonu, yargı yetkisi, ülkesellik ilkesi, etki doktrini.

Abstract: Climate change is a global phenomenon and seriously affects our whole world, human life and life on earth and it's quality. The international community has made various agreements and works and efforts have been carried out in the context of mitigating climate change and combating climate change. In addition, in recent years, applications have been made to some courts or committees, which are the monitoring bodies of international human rights conventions, on the grounds that the state parties have violated their obligations under the protection of human rights and freedoms of persons outside their borders on the grounds that they have not taken or neglected the measures to be taken to reduce greenhouse gas emissions that cause climate change. In the context of the impact of climate change, which is a global phenomenon and the result of the contribution of all states in the world, on human rights, the question of whether a state party to a particular convention has extraterritorial jurisdiction has come to the fore as a question of admissibility that must be resolved first. In this context, the Inter-American Court of Human Rights issued an advisory opinion, the UN Committee on the Rights of the Child issued various opinions within the scope of individual communications and the European Court of Human Rights issued some decisions and a judgment within the scope of individual applications. In this study, these opinions and rulings are analyzed in the context of the state's extraterritorial jurisdiction, taking into account the principles of public international law.

Keywords: Climate change, greenhouse gas emissions, jurisdiction, territoriality principle, effect doctrine.

* Hâkim, Adalet Bakanlığı Yüksek Müşaviri, hacikgul@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5634-1416

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2025, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2025

GİRİŞ

İklim değışikliğı, sıcaklık ve hava hareketlerindeki uzun vadeli değışimleri ifade eder. Bu tür değışimler, insanlık tarihi boyunca güneşin aktivitesindeki değışiklikler veya büyük volkanik patlamalar sonucu doğal nedenlerle meydana gelmiştir. 1800'lerden itibaren ise insan faaliyetleri, özellikle kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtların yoğun bir şekilde yakılması dünyanın etrafını saran bir battaniye gibi hareket ederek güneşin ısınıı hapseden ve sıcaklıkları yükselten sera gazı emisyonları üretmekte ve iklim değışikliğinin temel sebebi olmaktadır.¹

İklim bilimciler son 200 yıldaki küresel ısınmanın neredeyse tamamından insanların sorumlu olduğunu, insan faaliyetlerinin dünyayı son iki bin yılda hiç olmadığı kadar hızlı ısıtan sera gazlarına neden olduğunu,² karbondioksitin (CO₂) diğer sera gazları ve hava kirleticilerine nazaran iklim değışikliğinin ana itici gücü olduğuna dair kanıtların açık olduğunu belirtmektedirler.³ Günümüzde dünya yüzeyinin ortalama sıcaklığı sanayi devriminden önceki zaman dilimi olan 1800'lerin sonlarına göre yaklaşık 1,2°C daha yüksek ve son 100.000 yıldaki herhangi bir zamandan da daha sıcaktır.⁴

İklim değışikliğı deyince akla öncelikle yüksek sıcaklıklar gelse de iklim değışikliğinin sonuçları arasında yoğun kuraklıklar, su kıtlığı, şiddetli yangınlar, yükselen deniz seviyeleri, sel baskınları, kutuplardaki buzların erimesi, yıkıcı fırtınalar ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi insan ve canlı yaşamını etkileyen faktörler yer almaktadır. İklim değışikliğı insan sağlığını, gıda tedarikini, barınma, güvenlik ve iş hayatı gibi yaşamımızın her alanını etkilemektedir.⁵

Birleşmiş Milletler (BM) raporlarında bilim insanları ve hükümet temsilcileri küresel sıcaklık artışının 1,5°C'den fazla olmayacak şekilde sınırlandırılmasının, en kötü iklim etkilerinden kaçınmamıza ve yaşanabilir bir iklimi sürdürmemize yardımcı olacağı konusunda hemfikir olmasına rağmen, mevcut politikalar devam ettiği takdirde yüzyılın sonuna kadar 3,1°C ısınmaya ulaşacağı tahmin edilmektedir. İklim değışikliğine neden olan emisyonlar dünyanın her yerinden kaynaklanmakta ve her yerini etkilemektedir. 2023 bulgularına göre iklim değışikliğine neden olan küresel sera gazı emisyonlarının %63'ü Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Avrupa Birliği, Rusya

¹ UN Environment Programme, <https://www.unep.org/interactive/sectoral-solution-climate-change/> Erişim 25 Ocak 2025.

² Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2021: Summary for All, 3 - 12 December 2022, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/outreach/IPCC_AR6_WGI_SummaryForAll.pdf Erişim 25 Ocak 2025, s.7.

³ IPCC Working Group I Report, *Climate Change 2021: the Physical Science Basis*, <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/> Erişim 26 Ocak 2025.

⁴ Climate change indicators reached record levels in 2023: WMO, <https://wmo.int/news/media-centre/climate-change-indicators-reached-record-levels-2023-wmo>, Erişim 26 Ocak 2025.

⁵ IPCC Sixth Assessment Report, 2022/08/PR, 28 February 2022, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/resources/press/press-release/> Erişim 26 Ocak 2025.

Federasyonu ve Brezilya kaynaklı iken, sadece %3'ü en az gelişmiş 47 ülkeden kaynaklanmaktadır.⁶

İklim değişikliği ile mücadele ve etkilerinin azaltılmasında başta soruna daha çok sebep olan devlet ve kişiler olmak üzere herkesin sorumlulukları vardır. Günümüzde BM başta olmak üzere iklim eylemi uluslararası kuruluşlar ve devletlerin öncelikli politika alanlarından birisi haline gelmiştir.⁷

BM tarafından geliştirilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri,⁸ BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC),⁹ Kyoto Protokolü¹⁰ ve Paris Anlaşması¹¹ gibi uluslararası belgeler sürece rehberlik eden küresel çerçeve ve sözleşmelerdir. Söz konusu belgelerde öngörülen temel üç kapsamlı eylem kategorisi genel olarak emisyonların azaltılması, iklim etkilerine uyum sağlanması ve gerekli ayarlamaların finanse edilmesi şeklinde tasnif edilebilir. Bu kapsamda tüm devletler için çeşitli sorumluluklar belirlenmiş ve giderek artan sayıda devlet 2050 yılına kadar net sıfır emisyon taahhüdünde bulunurken, ısınmayı 1,5°C'nin altında tutmak için emisyonların 2030 yılına kadar yarı yarıya azaltılmasına yönelik çalışmalar da yürütülmektedir.¹² Bununla birlikte küresel sera gazı emisyonunun %11'inden tek başına sorumlu olan Amerika Birleşik Devletleri Paris Anlaşması'ndan çekilmiştir.¹³

Öte yandan iklim değişikliği yaşam hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, yeterli gıda hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı, su hakkı, self determinasyon ve kültürel haklar başta olmak üzere temel insan hakları sözleşmeleri ile korunan

⁶ United Nations Environment Programme, Emissions Gap Report 2024, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/46443/EGR2024_ESEN.pdf?sequence=20 Erişim 26 Ocak 2025, s. V.

⁷ BM'nin çalışmaları günümüzde uluslararası barış ve güvenliğin korunması, insan haklarının korunması, insani yardım sağlanması, sürdürülebilir kalkınma ve iklim eyleminin desteklenmesi ile uluslararası hukukun desteklenmesi olmak üzere beş ana alanı kapsamaktadır. Bkz, What We Do, <https://www.un.org/en/our-work> Erişim 26 Ocak 2025. İklim değişikliği kapsamında BM çalışmaları için bkz. Climate Action, <https://www.un.org/en/climatechange>, ülkemizdeki çalışmalar için bkz. İklim Değişikliği Başkanlığı, <https://iklim.gov.tr/> Erişim 26 Ocak 2025.

⁸ 17 Goals to Transform Our World, <https://www.un.org/en/climatechange/17-goals-to-transform-our-world> Erişim 27 Ocak 2025.

⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change, https://unfccc.int/sites/default/files/convention_text_with_annexes_english_for_posting.pdf Erişim 27 Ocak 2025.

¹⁰ Kyoto Protocol, <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop3/107a01.pdf> Erişim 27 Ocak 2025.

¹¹ Paris Agreement, https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf Erişim 27 Ocak 2025.

¹² İklim değişikliğine ilişkin BM, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği diğer uluslararası organizasyonlar nezdinde bugüne kadar kabul edilen uluslararası ve karşılaştırmalı hukuk dokümanları için bkz. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, (GC), no. 53600/20, (ECtHR 9 April 2024), § 133-272.

¹³ Executive Order, January 20, 2025, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/putting-america-first-in-international-environmental-agreements/> Erişim 26 Ocak 2025.

hak ve özgürlüklerin kullanılması açısından önemli riskler oluşturmaktadır.¹⁴ Uluslararası ve ulusal düzeyde kabul edilen ve yukarıda belirtilen belge ve sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerin yanı sıra, devletlerin iklim değişikliğinin öngörülebilir olumsuz etkilerini önlemek için tedbir almaları, bu zarara katkıda bulunan faaliyetleri düzenlemeleri ve bundan etkilenenlerin, özellikle de hassas durumdakilerin, insan onuruna yakışır bir yaşam sürmeleri için etkili başvuru yollarına ve uyum araçlarına erişimlerini sağlama konusunda insan hakları yükümlülükleri de gündeme gelmektedir.

Şüphesiz bu konuda ulusal ve uluslararası düzeyde çok kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Genel politika geliştirme ve uygulama çalışmalarının yanı sıra çeşitli uluslararası insan hakları organlarına iklim değişikliğinin insan haklarına etkisi bağlamında ilgili sözleşmelerde korunan temel hak ve özgürlüklerden bir kısmının ihlal edildiğine ilişkin başvurular da yapılmaktadır. Bu kapsamda devletin yargı yetkisinin bulunması başvuruların kabul edilebilirliği açısından öncelikle çözümlenmesi gereken temel ve usuli bir kriterdir. Ülke sınırları içinde yaşayan kişilerin ilgili devletin yargı yetkisi bulunduğu konusunda bir sorun bulunmamakla birlikte, sınırları dışında yaşayan ve iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından mağdur olduğunu iddia eden kişilerin ilgili devletin yargılama yetkisinde bulunup bulunmadığı hususu öncelikli bir sorun olarak gündeme gelmektedir.

Bu kapsamda çalışmamızda iklim değişikliğinin insan haklarına olumsuz etkileri nedeniyle temel hak ve özgürlüklerinin ihlali iddiasına ilişkin devletlerin sınır aşan yargı yetkisine ilişkin Amerikalılararası İnsan hakları Mahkemesi istişari görüşü ile BM Çocuk Hakları Komitesi tarafından bireysel bildirim kapsamında verilen görüşler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından bireysel başvuru kapsamında verilen kararlar devletin yargısal yetkisi bakımından incelenecek ve uluslararası kamu hukuku ilkeleri de dikkate alınarak analiz edilecektir. Çalışmamız iklim değişikliğinin insan haklarına etkisi bakımından devletlerin sınır ötesi yargı yetkisine odaklanmış olup, konunun diğer unsurları bakımından gerektiği yerlerde genel bilgiler verilmiş, ayrıntılı analiz yapılmamıştır.

I. AMERİKALILARARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN İSTİŞARİ GÖRÜŞÜ

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi (I/A Court H.R.)¹⁵ 17 Kasım 2017 tarihinde verdiği istişari görüş¹⁶ ile büyük altyapı projelerinin çevreye verdiği zararların diğer ülkelerde yaşayan kişilerin yaşam hakkı ve maddi ve manevi varlığına etkileri bakımından devletin yargı yetkisinin belirlenmesi konusunu ele almıştır. Söz konusu istişari görüş iklim değişikliğine ilişkin olmasa

¹⁴ İklim değişikliğinin insan haklarının kullanılmasına etkileri hakkında BM Genel Sekreteri ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği başta olmak üzere ilgili BM organları tarafından hazırlanan son raporlar için bkz. <https://www.ohchr.org/en/climate-change> Erişim 27 Ocak 2025.

¹⁵ Inter-American Court of Human Rights, <https://www.corteidh.or.cr/index.cfm?lang=en> Erişim 28 Ocak 2025.

¹⁶ Advisory Opinion OC-23/17. I/A Court H.R., 15 November 2017, https://jurisprudencia.corteidh.or.cr/search/jurisdictions:EA+categoriaCorte:r06r9jvh0djj e9e+tipoDeDocumento:r06r9jyx5a802uh/* Erişim 28 Ocak 2025.

da insan hakları hukuku kapsamında çevreyi etkileyen faaliyetlerden kaynaklı sınıraşan yargı yetkisinin belirlenmesi bakımından uluslararası bir mahkeme tarafından yapılan bir değerlendirme olması nedeniyle önemlidir.

A. BAŞVURUYA KONU OLAYLAR

Başvuru Karayip Denizi kıyısındaki büyük yeni altyapı projeleri inşası ve işletilmesinde devletlerin eylem ya da ihmalleri sonucu Karayip Bölgesi'nde deniz ve insan çevresinin ciddi şekilde bozulması nedeniyle yaşam ve kişisel bütünlük haklarının korunması ve garanti altına alınması bağlamında çevreyle ilgili devlet yükümlülüklerine ilişkindir. Kolombiya Hükümeti, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nden, diğer taleplerinin yanı sıra Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin¹⁷ 4. ve 5. maddelerinde belirtilen yaşam hakkı ve maddi ve manevi varlığının korunması bağlamında çevrenin statüsüne ilişkin bir istişari görüş talebinde bulunmuştur. Hükümet Mahkeme'den sözleşmenin 1 (1) ve 2. maddelerinde düzenlenen yargı yetkisi teriminin çevre hukukuna uyum bağlamında içeriği ve kapsamını özellikle bir devletin sınır dışı eylemleri veya ulusal topraklarındaki eylemlerinin sınır ötesindeki etkileri ile ilgili olarak değerlendirmesini talep etmiştir.¹⁸

B. MAHKEME'NİN DEĞERLENDİRMESİ

Sözleşme'nin 1(1) maddesi uyarınca taraf devletler Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklere saygı göstermeyi ve kendi yargı yetkileri altında bulunan herkesin belirtilen hak ve özgürlüklerden serbestçe ve tam olarak yararlanmasını sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Sözleşmenin hazırlık çalışmalarında 1. madde metni “...kendi topraklarında bulunan ve kendi yargı yetkilerine tabi olan...” şeklinde öngörülmüşken, nihai metinde “kendi topraklarında bulunan” kısmı metinden çıkarılmıştır.¹⁹

Bu kapsamda Mahkeme yargı yetkisinin kullanılmasının, bir devletin Sözleşme kapsamındaki haklardan herhangi birini ihlal ettiği iddia edilen ve kendisine atfedilebilecek herhangi bir davranıştan dolayı sorumluluk üstlenmesi için gerekli bir ön koşul olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, Sözleşme'ye taraf devletlerin, kendi yargı yetkilerine tabi olan herkes için bu belgede tanınan haklara saygı gösterme ve bunları güvence altına alma yükümlülüğü olduğunu belirtmiş ve “yargı yetkisi” teriminin bir devletin topraklarından daha geniş olduğuna ve toprak sınırlarının ötesindeki durumları da içerdiğine ve dolayısıyla devletlerin, kendi toprakları içinde olmasalar bile, yargı yetkilerine tabi olan herkesin insan haklarına saygı göstermesi ve bunları güvence altına alması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme'ye göre yargı yetkisinin kullanılması, bir devletin kendi toprakları içinde veya dışında bir birey veya bireyler üzerinde etkin yetki veya kontrol uyguladığı her durumu kapsamakta, ancak ülkesi dışında yargı yetkisinin kullanılması her bir özel dava ile sınırlı olarak incelenmesi gereken istisnai bir durum teşkil etmektedir. Devletlerin sınır ötesi zarara yol açmayı önleme yükümlülüğü bulunmakta olup, bu bağlamda bir kişiye yönelik

¹⁷ American Convention on Human Rights, https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf Erişim 28 Ocak 2025.

¹⁸ Advisory Opinion OC-23/17, p. 1-3.

¹⁹ Advisory Opinion OC-23/17, p. 77.

olarak kendi topraklarında meydana gelen olay ile kendi toprakları dışındaki kişilerin insan haklarının ihlali arasında nedensellik bağı olduğu hallerde menşee devletin yargı yetkisinin söz konusu olacağını değerlendirmiştir. Mahkeme yargı yetkisinin kullanılmasının, menşee devletin zarara ve bunun sonucunda insan haklarının ihlaline neden olan faaliyetler üzerinde etkili bir kontrol uyguladığı zaman ortaya çıkacağını belirtmiştir.²⁰ Bu kapsamda Mahkeme'nin vardığı sonuçlar şu şekildedir:

- Sözleşme'ye taraf devletler, bu belgede tanınan haklara kendi yargı yetkilerine tabi olan herkes için saygı göstermek ve bunları güvence altına almakla yükümlüdürler,

- Bir devletin yargı yetkisini kullanması, kendisine atfedilebilecek ve Sözleşme'de tanınan hakları ihlal ettiği iddia edilen eylemlerden sorumlu olmasını gerektirir.

- Sözleşme kapsamındaki insan haklarının korunmasıyla ilgili olarak devletlerin yargı yetkisi, ülkesel alanlarıyla sınırlı değildir. Sözleşme'deki "yargı yetkisi" kelimesi, bir devletin topraklarından daha kapsamlıdır ve toprak sınırlarının ötesindeki durumları da içerir. Devletler, kendi toprakları içinde olmasalar bile, yargı yetkilerine tabi olan tüm kişilerin insan haklarına saygı göstermek ve bu hakları güvence altına almakla yükümlüdürler.

- Sözleşme'nin 1(1) maddesi uyarınca yargı yetkisinin bir devletin ülkesi dışında kullanılması, her bir özel koşulda ve sınırlı olarak incelenmesi gereken istisnai bir durumdur.

- Sözleşme'nin 1(1) maddesi kapsamındaki yargı yetkisi kavramı, bir devletin kendi ülkesi içinde veya dışında bir kişi veya kişiler üzerinde etkin kontrol veya yetki kullandığı her durumu kapsar.

- Devletler, kendi topraklarının diğer devletlerin veya kendi topraklarının sınırları dışındaki alanların çevresine önemli zararlar verecek şekilde kullanılmamasını sağlamalıdır. Sonuç olarak, devletlerin sınır ötesi hasar veya zarara yol açmaktan kaçınma yükümlülüğü vardır.

- Devletler, kendi topraklarında veya kontrolleri altında yürütülen faaliyetlerin kendi toprakları içindeki veya dışındaki kişilerin haklarını etkilemesini önlemek için gerekli tüm tedbirleri almakla yükümlüdür.

- Sınır ötesi zarar veya hasar meydana geldiğinde kişi, kendi topraklarında meydana gelen eylem ile kendi toprakları dışındaki kişilerin insan hakları üzerindeki olumsuz etki arasında nedensellik bağı varsa, menşee devletin yargı yetkisi altındadır. Yargılama yetkisinin kullanılması, menşee devletin zarara ve bunun sonucunda ortaya çıkan insan hakları ihlaline neden olan faaliyetler üzerinde etkili bir kontrol uyguladığı zaman ortaya çıkar.²¹

II. BM ÇOCUK HAKLARI KOMİTESİ KARARLARI

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin²² denetim organı olan Çocuk Hakları Komitesi'ne²³ (Komite) iklim değişikliğinin sonuçlarının önlenemediği ve

²⁰ Advisory Opinion OC-23/17, p. 72-103.

²¹ Advisory Opinion OC-23/17, p. 104.

²² Convention on the Rights of the Child, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> Erişim 29 Ocak 2025.

²³ The Committee on the Rights of the Child (CRC), <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc> Erişim 28 Ocak 2025.

hafifletilemediği iddialarıyla Sözleşme'ye taraf ve bireysel bildirim hakkını tanıyan Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye aleyhine bireysel bildirim yoluyla başvuruda bulunulmuştur. Komite yapılan bildirimleri değerlendirerek her taraf devlete ilişkin olarak 22 Eylül 2021 tarihinde ayrı bir karar vermiş ve kararlarında öncelikle iklim değişikliğinin önlenmesi ve etkilerinin hafifletilmesi tedbirlerini almadıkları iddia edilen devletlerin sınırları dışında meydana geldiği belirtilen hak ihlallerine ilişkin yargısal yetkilerinin olup olmadığını değerlendirmiştir.²⁴ Komite yargısal bir organ olmasa da uluslararası bir sözleşmenin denetim organı olarak yargı yargısal bir faaliyet çerçevesinde iklim değişikliğinin insan haklarına etkisi dolayısıyla yargı yetkisine ilişkin verdiği kararlar, konunun anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir.

A. BAŞVURUYA KONU OLAYLAR

Başvuru tarihi itibarıyla tamamı 18 yaşın altında olan ve Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya, Nijerya, Palau, Marşal Adaları, Güney Afrika, İsveç, Tunus ve Amerika Birleşik Devletleri, vatandaşları olan başvuranlar davalı devletlerin iklim değişikliğinin sonuçlarını önleyememeleri ve hafifletememeleri nedeniyle Sözleşme'nin 3. maddesi delaletiyle 6, 24 ve 30. maddeleri kapsamındaki haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. Başvuranlar iklim krizinin bir çocuk hakları krizi olduğunu belirterek soyut bir gelecek tehdidi olmadığını, küresel ortalama sıcaklıktaki 1,1°C'lik artışın yıkıcı sıcak hava dalgalarına, orman yangınlarına, sellere ve deniz seviyesinin yükselmesine neden olduğu ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını sağlayarak küresel düzeyde milyonlarca kişinin insan haklarını ihlal ettiğini belirtmişler, çocukların fizyolojik ve zihinsel olarak yaşamı tehdit eden bu etkilere karşı en savunmasızlar arasında yer aldığını vurgulamışlardır.²⁵

Başvuranlar taraf devletlerin çocukların yaşam hakkına saygı göstermek, bu hakkı korumak ve yerine getirmekle yükümlü olduklarını, iklim değişikliğinin azaltılmasının bir insan hakları zorunluluğu olduğunu belirtmişlerdir. İklim krizi bağlamında, uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerin, uluslararası çevre hukukunun kural ve ilkeleri ile detaylandırıldığını belirten başvuranlar, taraf devletlerin Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini, bu bağlamda iklim değişikliğinden kaynaklanan öngörülebilir yerel ve ülke dışı insan hakları ihlallerini önleme; küresel iklim acil durumu karşısında uluslararası işbirliği yapma; belirsizlik karşısında yaşamı korumak için ihtiyatlılık ilkesini uygulama ve çocuklar ve gelecek nesiller için nesillerarası adaleti sağlama yükümlülüklerini yerine getirmediklerini ve ihlal ettiklerini ileri sürmüşlerdir.²⁶

²⁴ Sacchi and others v. Argentina, CRC/C/88/D/104/2019, 23 September 2021; Sacchi and others v. Brasil, CRC/C/88/D/105/2019, 23 September 2021; Sacchi and others v. France, CRC/C/88/D/106/2019, 23 September 2021; Sacchi and others v. Germany, CRC/C/88/D/107/2019, 23 September 2021; Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, 23 September 2021, <https://juris.ohchr.org/SearchResult> Erişim 29 Ocak 2025. Yargı yetkisine ilişkin değerlendirme tüm kararlarda aynı hukuki gerekçe ile yapıldığından çalışmada konu analiz edilirken sadece Türkiye hakkında verilen Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019 karara atfı yapılacaktır.

²⁵ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 1.1-2.

²⁶ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 3.1-3.8.

Taraf devlet başvuranlardan hiçbirinin ülkesinde ikamet etmemesi ve hiçbir hukuki veya fiili ilişkilerinin bulunmaması nedeniyle şikâyetin yer yönünden yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğunu ileri sürmüştür. Başvuranlar ise taraf devletin iklim değişikliğine sınırları içinde ve dışındaki katkılarının öngörülebilir sonuçları ile taraf devletin kendi topraklarından bilerek yaydığı, izin verdiği veya teşvik ettiği karbon kirliliğinin mağdurları olduklarını ve yargı yetkisi içerisinde bulunduklarını ileri sürmüşlerdir. Başvurular ayrıca taraf devletin iklim krizini sürdüren eylem ve ihmallerinin kendilerini çocuklukları boyunca insanların neden olduğu iklim değişikliğinin öngörülebilir, yaşamı tehdit eden risklerine maruz bıraktığını iddia etmişlerdir.²⁷

B. KOMİTE’NİN DEĞERLENDİRMESİ

Çocuk hakları Sözleşmesi 2/1. maddesinde yargı yetkisine ilişkin olarak “...taraf devletlerin yargı yetkisinde bulunan her çocuğun...” tabiri yer almaktadır. İhtiyari Protokol’ün 5/1. maddesinde de benzeri bir hüküm yer almaktadır.

Bu kapsamda Komite, Sözleşme ve ihtiyari protokolün yargı yetkisinin uygulanmasında “toprak” (territory) terimine herhangi bir atıfta bulunmadığını, bu nedenle de sınır dışına ilişkin yargı yetkisinin dar yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Komite bu kapsamda BM İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ülke dışı yargı yetkisine atıfta bulunan bazı kararlarını not etmiş,²⁸ ancak söz konusu içtihatların farklı olaylar ve durumlar için geliştirilmiş ve uygulandığını, mevcut başvurunun iklim değişikliğiyle ilgili sınır aşan zararlara ilişkin yeni yargı yetkisi sorunu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Komite yukarıda belirtilen Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi’nin istişari görüşünü analiz etmiş ve mevcut başvuruda yargı yetkisinin tespit ederken en uygun testin istişari görüşte belirtilen kriterler olduğunu belirtmiştir. Komite ayrıca yargı yetkisi tespit edilirken mağdurların uğradığı iddia edilen zararın, taraf devletin eylemleri veya ihmalleri sırasında makul ölçüde öngörülebilir olması gerektiğini de belirtmiştir.²⁹

Komite yukarıda belirlediği genel prensipleri somut başvuruya uygularken;³⁰

- Sözleşme’de belirtilen hakların ihlalinin nedeninin karbon emisyonu sonucu iklim değişikliğinin kötüleşmesi olduğu ve taraf devlet kaynaklı karbon emisyonlarının kötüleşmeye katkıda bulunduğu,

- İklim değişikliğinin taraf devletin hem topraklarında hem de sınırları dışında yaşayan bireylerin haklardan yararlanmasını olumsuz bir şekilde etkilediğinin genel olarak kabul edildiği ve bilimsel kanıtlarla desteklendiği,³¹

²⁷ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 9.2.

²⁸ Komitenin not ettiği kararlar şunlardır: Human Rights Committee, general comments No. 31 (2004), p. 10, No. 36 (2018), p. 63; Munaf v. Irak and Romania (CCPR/C/96/D/1539/2006), p. 14.2; A.S. and others. v. Malta, (CCPR/C/128/D/3043/2017), p. 6.3–6.5; A.S. and others. v. Italy, (CCPR/C/130/D/3042/2017), p. 7.3–7.5; Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 16 (2013), p. 39; CRC/C/NOR/CO/5-6, p. 27; Andreou v. Turkey, No. 45653/99, (ECtHR 27 October 2009), p. 25; Georgia v. Russia (II), No. 38263/08, (ECtHR 21 January 2021) p. 81.

²⁹ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 9.3-9.5, 9.7.

³⁰ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 9.8- 9.14.

- İklim değişikliği tüm dünya devletlerinin kolektif katkısı sonucu meydana gelse de Paris Anlaşması'nda belirtilen ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesinin, kendi topraklarından kaynaklanan emisyonların, sınırları içindeki veya dışındaki çocuklara verebileceği zarardan kaynaklanabilecek bireysel sorumluluktan taraf devleti muaf tutmadığı,

- Taraf devletin sınırları içerisindeki emisyonların kaynağı olan faaliyetleri düzenleme ve bu düzenlemeleri uygulama kabiliyeti bulunduğu, emisyonlar üzerinde etkili bir kontrole sahip olduğu,

- Kendi topraklarından kaynaklanan karbon emisyonlarına ilişkin eylemlerinin veya ihmallerinin potansiyel zararının taraf devlet için makul ölçüde öngörülebilir olduğu,

- Sınıraşan zarar vakalarında zarar ile eylem ya da ihmal arasında illiyet bağının kurulabilmesi için Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nin istişari görüşünde de belirtildiği gibi yargı yetkisinin varlığının somut olayın özel koşullarına göre gerekçelendirilmesi ve zararın "önemli" olması gerektiğini; Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun³² da tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan sınır aşan zararların önlenmesi kapsamında yalnızca önemli sınır aşan zararlar içerebilecek faaliyetler olması gerektiğini ve buradaki "önemli" ifadesinin de "tespit edilebilir" ifadesinden öte bir anlam taşıdığını ancak "ciddi" veya "esaslı/azımsanmayacak miktar" seviyesinde olması da gerekmediğini belirttiğini; zararın diğer devletlerdeki insan sağlığı, sanayi, mülkiyet, çevre veya tarım gibi konularda gerçek bir zararlı etkiye yol açması ve bu tür zararlı etkilerin olgusal ve nesnel standartlarla ölçülebilir olması gerektiğini,

- Somut başvurunun özel koşullarında orman yangınları ve sıcaklığa bağlı kirlilikten kaynaklanan dumanın bazı başvuranların astımlarının kötüleşmesine ve hastaneye yatmalarına neden olduğunu; vektör kaynaklı hastalıkların yayılması ve yoğunlaşmasının başvuranları da etkilediğini ve bazılarının yılda birkaç kez sıtma veya dang ya da chikungunya hastalığına yakalanmalarına neden olduğunu; başvuranların aşırı sıcak dalgalarına maruz kaldığını ve bunun birçoğunun sağlığını ciddi şekilde tehdit ettiğini; kuraklığın bazı başvuranlar için su güvenliğini tehdit ettiğini; bazı başvuranların aşırı fırtınalara ve sellere maruz kaldığını; yerli başvuranlar için geçimlik düzeyde yaşamın risk altında olduğunu; yükselen deniz seviyesi nedeniyle Marshall Adaları ve Palau'nun on yıllar içinde yaşanmaz hale gelme riski altında olduğunu ve iklim değişikliğinin, iklim kaygısından muzdarip olduğunu iddia eden bazı başvuranların ruh sağlığını etkilediğini,

- Çocuk olarak başvuranların iklim değişikliğinin etkilerinden hem etkilerini deneyimleme biçimleri hem de iklim değişikliğinin, özellikle acil önlem alınmadığı takdirde, yaşamları boyunca kendilerini etkileme potansiyeli açısından özellikle etkilendiklerini,

³¹ Komite bu kapsamda dört sözleşme organı tarafından yapılan ortak açıklamada Uluslararası İklim Değişikliği Paneli'nin raporuna atıf yapıldığını belirtmiştir. Söz konusu raporda iklim değişikliğinin sözleşmede korunan yaşam hakkı başta olmak üzere bazı haklardan yararlanmada risk oluşturduğunun belirtildiğine işaret etmiştir. Ortak açıklama için bkz. <https://docs.un.org/en/HRI/2019/1> Erişim 29 Ocak 2025.

³² Belirtilen Uluslararası Hukuk Komisyonu kararı için bkz. *Prevention of transboundary harm from hazardous activities*, prepared by the International Law Commission and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n07/467/85/pdf/n0746785.pdf> Erişim 28 Ocak 2025.

- Çocuklar üzerindeki özel etki ve taraf devletlerin çocukların uygun yasal koruma da dahil olmak üzere özel güvencelere hakkı olduğunu kabul etmeleri nedeniyle, devletlerin çocukları öngörülebilir zararlardan koruma yükümlülüklerini arttırdığını belirtmiştir.

Tüm bu faktörleri göz önünde bulunduran Komite, taraf devletin kendi topraklarından kaynaklanan karbon emisyonlarına ilişkin eylemleri veya ihmalleri nedeniyle yargı yetkisinin bulunduğuna karar vermiştir. Komite ayrıca, başvuranların kişisel olarak gerçek ve önemli bir zarara uğradıklarını *prima facie* ortaya koydukları sonucuna varmış ve mağdur sıfatlarının bulunduğunu belirterek bireysel bildirimi değerlendirmeye yetkili olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Komite başvuranların şikayetlerinin taraf devletin yargı yetkisi içerisinde kaldığını belirterek yargı yetkisinin bulunduğu sonucuna varmış, başvuruyu ise olağan iç hukuk yolları tüketilmediğinden dolayı kabul edilemez bularak reddetmiştir.³³

III. AİHM KARARLARI

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM ya da Mahkeme) başvuranların vatandaşı oldukları ve yaşadıkları Portekiz ile diğer 32 devletin³⁴ iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki ciddi etkilerine sebep oldukları ve gerekli tedbirleri almamaları nedeniyle Sözleşme kapsamında korunan birtakım haklarının ihlal edildiğinden bahisle 7 Eylül 2020 tarihinde bireysel başvuru yapılmıştır.³⁵ Başvurunun tahsis edildiği AİHM 4. Dairesi, taraf devletlerden başvurunun kabul edilebilirliği ve esasına ilişkin görüşlerini sunmalarını istemiş, taraf devletlerin Sözleşme'nin 29 ve AİHM İçtüzüğü'nün 54/A maddesi uyarınca başvurunun kabul edilebilirliğinin öncelikle değerlendirilmesi gerektiğine yönelik ortak taleplerini reddetmiştir. Daire daha sonra 30 Haziran 2022 tarihinde de davadan Büyük Daire lehine çekilmiş, Büyük Daire 27 Eylül 2023 tarihinde tüm tarafların katılımıyla duruşma gerçekleştirmiş ve kararını 9 Nisan 2024 tarihinde açıklamıştır.³⁶

AİHM'e ayrıca küresel ısınmanın yaşam koşulları ve sağlıkları üzerindeki etkilerinden endişe duyan bir grup yaşlı kadından oluşan İsviçreli bir dernek ve üyeleri tarafından İsviçre makamlarının iklim değişikliğini azaltmak için yeterince harekete geçmediği yönündeki şikayetleriyle ilgili bir başvuru³⁷ ile Fransa'nın küresel ısınmayı önlemek için yetersiz adımlar attığını ve bu başarısızlığın yaşam hakkı ile özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlaline yol açtığını ileri süren bir Fransız vatandaşı tarafından da başka bir başvuru³⁸

³³ Sacchi and others v. Turkey, CRC/C/88/D/108/2019, p. 9.15-20, 10.

³⁴ Avusturya, Belçika, Bulgaristan, İsviçre, Güney Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Birleşik Krallık, Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, Malta, Hollanda, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, İsveç, Türkiye ve Ukrayna.

³⁵ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, (GC), no. 39371/20, (ECtHR 9 April 2024).

³⁶ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 3-10.

³⁷ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, (GC), no. 53600/20, (ECtHR 9 April 2024).

³⁸ Carême v. France, (GC), no. 7189/21, (ECtHR 9 April 2024).

yapılmıştır. Her iki başvuruda yine Büyük Daire tarafından ele alınmış ve kararlar 9 Nisan 2024 tarihinde açıklanmıştır.

AIHM söz konusu kararlarda iklim değişikliğine sebep olan faktörlerin insan haklarına etkileri bakımından devletlerin sınırları içinde ve sınıraşan yargısal sorumluluğu ve yargısal yetkilerinin kapsamını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

A. DUARTE AGOSTINHO VE DİĞERLERİ – PORTEKİZ VE DİĞER 32 DEVLET KARARI

1. Başvuruya Konu Olaylar

Başvuru tarihi itibarıyla 8 ve 21 yaşları arasında olan başvuranlar, Uluslararası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) raporları ile diğer bazı bilimsel raporlara³⁹ dayanarak, iklim değişikliğinin geldiği seviyenin güvenli olmadığı ve üzerinde anlaşılan 1,5°C sıcaklık artışı sınırına ulaşmak için 2030 yılına kadar hızlı ve yoğun emisyon azaltımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Başvuranlar davalı devletlerin;

- Sınırları içinde ve “üzerinde yargı yetkisine sahip oldukları” açık deniz alanlarında emisyonların serbest bırakılması,
- Topraklarında çıkarılan fosil yakıtların ihracatı,
- Üretimi atmosfere emisyon salınımını içeren malların ithalatı,
- Yetki alanları dahilindeki kuruluşların, yurtdışında fosil yakıtların çıkarılması veya bu tür çıkarmaların finanse edilmesi yoluyla sınırları dışında emisyon salınımına katkıda bulunmaları nedeniyle iklim değişikliğinin gerçekleşmesinden sorumlu olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Başvuranlara göre davalı devletler, 1992 tarihli BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris Anlaşması'nın kabul edilmesinden itibaren iklim değişikliğinin tehlikelerinin farkında olduklarından dolayı her bir davalı devlet tarafından harekete geçilmesi gerekmektedir. Portekiz'in iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenecek Avrupa ülkelerinden biri olduğunu ve küresel ısınmanın etkilerine uyum sağlama kabiliyetinde “katı sınırlarla” karşı karşıya olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar, davalı devletlerin gerekli tedbirleri almamaları nedeniyle gerçekleşen iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki ciddi etkileri olduğunu, özellikle de yaşamları, refahları, ruh sağlıkları ve evlerinin konforunu etkileyen sıcak hava dalgaları, orman yangınları ve orman yangınlarından kaynaklanan dumanlara sebep olduğunu belirtmişlerdir. Başvuranlar ayrıca spesifik bazı vakıalar da ileri sürerek mağdur sıfatları bulunduğunu belirtmişlerdir. Başvuranlar bu gerekçelerle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) kapsamında korunan yaşam hakkı (madde 2), insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağı (madde 3), özel ve aile hayatına saygı hakkı (madde 8)

³⁹ The 2018 Special report “1.5°C global warming” of the Intergovernmental Panel on Climate Change; Climate Analytics, “Climate Impacts in Portugal”, last updated 31 July 2020; UN Environment Programme, “Emissions Gap Report 2019” and Report “Lessons from a decade of emissions gap assessments”, 2019; OECD, IEA *World Energy Balances* 2019.

ve ayrımcılık yasağının (madde 14) davalı devletler tarafından ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁰

2. Mahkemenin Değerlendirmesi

Sözleşme'nin 1. maddesi uyarınca taraflar devletler yargı yetki alanında (jurisdiction) bulunan herkesin, hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlamakla yükümlüdürler. Bu kapsamda Mahkeme başvuranların yaşadıkları ülke olması nedeniyle davalı devletlerden Portekiz'in Sözleşme'nin 1. maddesi uyarınca ülkesel yargı yetkisi bulunduğunu ve ihlal iddialarını cevaplaması gerektiğini öncelikle belirtmiştir.⁴¹ Diğer davalı devletlerin iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuz etkilerle ilgili ise sınır ötesi yargı yetkileri bulunup bulunmadığına ilişkin genel ilkelerini hatırlatmış, daha sonra da söz konusu genel ilkeleri somut olaya uygulamak suretiyle diğer davalı devletlerin yargısal yetkilerini değerlendirmiştir.

a. Yargı Yetkisine İlişkin Genel İlkeler

Sözleşmenin hazırlık çalışmaları sırasında (travaux préparatoires) madde metninde yer alan "kendi topraklarında ikamet eden" ibaresi "yargı yetki alanında bulunan" olarak değiştirildiği için, yargı yetki alanı ülke sınırlarından daha geniş olarak yorumlanmaktadır.⁴² Sınır ötesi yargı yetkisini Mahkeme genel olarak Banković and Others v. Belgium and Others,⁴³ M.N. and Others v. Belgium⁴⁴ (dec.) [GC], no. 3599/18, 5 May 2020 ve Georgia v. Russia (II)⁴⁵ kararları ile ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve genel ilkeleri belirlemiştir. Buna göre;

Bir devletin yargı yetkisi esasen ülkeseldir ve yargı yetkisine ilişkin diğer ilkeler istisnai olup, her davanın somut koşullarına göre gerekçelendirilir.⁴⁶ Bu kapsamda ülkesel yetkinin istisnası olarak devletlerin kendi toprakları dışında gerçekleştirdikleri veya etki doğuran eylemler de yargı yetkisi kapsamına girebilir. Buna göre aşağıdaki durumların gerçekleştiği hallerde bir devletin yargı yetkisine ilişkin temel kural olan ülkesellik prensibinin istisnaları gündeme gelecektir;

- Hukuka uygun veya uygun olmayan bir askeri operasyon sonucu ülke sınırları dışında etkin kontrol uygulandığı durumlar,
- Toprakları dışında faaliyet gösteren devlet yetkililerinin kişiler üzerinde etkili kontrol sağladığı durumlar,⁴⁷
- Diplomatik veya konsolosluk görevlilerinin, resmi sıfatlarıyla vatandaşları veya malları ile ilgili yurtdışında kullandıkları yetkilerine ilişkin eylem veya ihmalleri ile ilgili durumlar,

⁴⁰ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 12-30.

⁴¹ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 178.

⁴² Banković and Others v. Belgium and Others (dec.) [GC], no. 52207/99, (ECtHR 12 December 2001), § 19.

⁴³ Banković and Others v. Belgium and Others, § 54-82.

⁴⁴ M.N. and Others v. Belgium (dec.) [GC], no. 3599/18, (ECtHR 5 May 2020), § 96-109.

⁴⁵ Georgia v. Russia (II), § 77-84.

⁴⁶ Banković and Others v. Belgium and Others, § 61, 67, 71.

⁴⁷ Al-Skeini and others v. UK (GC), no. 55721/07, (ECtHR 2 7 July 2011) § 133.

- İlgili devletin rızası veya daveti üzerine görevlileri ya da onların emri ve talimatı altındakiler tarafından normalde davet eden devlet tarafından kullanılması gereken kamusal yetkilerin kullanıldığı durumlar,

- Bazı durumlarda bir devletin kendi toprakları dışında faaliyet gösteren yetkileri tarafından güç kullanıldığı haller; örneğin mağdur veya mülk üzerinde fiziksel güç ve kontrol kullanılması ya da yakınlık unsuru içeren münferit ve spesifik şiddet eylemleri,

- Devletin yargı yetkisi dışında meydana gelen bir ölümle ilgili olarak ulusal hukuk uyarınca ceza soruşturması veya yargılama başlatılması nedeniyle yaşam hakkına ilişkin usuli yükümlülüklerin yargı yetkisini gündeme getirdiği durumlar,⁴⁸

- Vatandaşların sınır dışı edilmesinin yasaklanması (Ek 4 No.lu Protokol m. 3/2) hükmünün özel niteliği kapsamında yargı yetkisinin gündeme geldiği durumlar.⁴⁹

Bununla birlikte işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin 3. madde kapsamındaki şikayetlerin somut davaların koşullarında devletin yargı yetkisine girmedeği belirtilmiştir.⁵⁰

b. Genel İlkelerin Somut Başvuruya Uygulanması

Mahkeme başvuranların ileri sürdüğü olayların gerçekleştiği bölgede 32 ülkenin herhangi birisinin etkin kontrol uygulamadığını, devlet görevlilerinin etkin kontrol kriterine ilişkin olarak da herhangi bir devletin başvuranlar üzerinde etkin kontrol uygulamadığını, Sözleşme'nin 2. maddesi kapsamındaki usuli yükümlülüklerden kaynaklı bir yargı yetkisinin de gündeme gelmediğini belirtmiştir. Mahkeme ayrıca ulusal düzeyde alınan bir kararın sınırları dışındaki bir kişinin durumu üzerinde etkisi olmasının tek başına ilgili devletin kişi üzerinde yargı yetkisini tesis edebileceği fikrini sürekli olarak reddettiğini yinelemiştir.⁵¹ Bununla birlikte Mahkeme iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri ve başvuran tarafından ileri sürülen bir dizi istisnai durum ve spesifik özelliği dikkate alarak ülke dışı yargı yetkisine ilişkin mevcut içtihadını geliştirmeye ihtiyaç bulunup bulunmadığını değerlendirmiştir.

Bu kapsamda Mahkeme devletlerin topraklarındaki sera gazı emisyonu üreten kamu ve özel sektör faaliyetleri üzerinde nihai kontrole sahip olduklarını, Paris Anlaşması kapsamında ulusal katkılarına ilişkin bazı taahhütler üstlendiklerini, karmaşık bir durum da olsa bir devletin topraklarında sera gazı emisyonu üreten kamu ve özel faaliyetler ile sınırları dışında yaşayan insanların hakları ve refahı üzerindeki olumsuz etkiler arasında belirli bir nedensellik bağının var olduğunu ve iklim değişikliği sorununun diğer neden-sonuç ilişkilerinden farklı bir şekilde insanlık için varoluşsal bir nitelik taşımakta olduğunu belirtmiş; ancak tüm bu hususların yargısal yorum yoluyla sınır ötesi yargı yetkisi için yeni bir zemin oluşturmanın veya mevcut içtihadı

⁴⁸ M.N. and Others v. Belgium, § 96-109; Ukraine and the Netherlands v. Russia (dec.) [GC], no. 8019/16 and ... (ECtHR 30 November 2022), § 547-550, 555, 559-560, 565-575.

⁴⁹ H.F. and Others v. France [GC], no. 24384/19 and 44234/20, (ECtHR 14 September 2022), § 84-216.

⁵⁰ Mahkemenin yargı yetkisine ilişkin içtihatlarındaki gelişim için bkz. Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 168-176.

⁵¹ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 181-184.

genişletmenin gerekçesi olamayacağını tespit etmiştir. Mahkeme ayrıca başvuranların iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkisinin ciddiyeti dikkate alınarak devletlerin pozitif yükümlülükleri kapsamında sınır ötesi yargı yetkisi olduğuına ilişkin olarak ise Sözleşme'nin içeriğinden kaynaklanan pozitif yükümlülüklerin söz konusu olabilmesi için öncelikle 1. madde kapsamında yargı yetkisinin gündeme gelmesi gerektiğini bu nedenle de pozitif yükümlülüklerin devletin kendi toprakları dışında veya kendi yetki ve kontrolü dışındaki bireyler üzerinde yargı yetkisini gündeme getirebilecek yeterli bir gerekçe olamayacağını belirtmiştir. Yine Mahkeme başvuranların aynı zamanda Avrupa Birliği vatandaşı olmalarının Birlik yesi diğer 26 davalı devlet arasında yargı yetkisine ilişkin bir bağ kuramayacağını belirtmiştir.⁵²

Başvuranların iklim değişikliğiyle ilgili daha kapsamlı davaların açılmasını kolaylaştırmak ve her devlete karşı başvuru yapılmasını beklemek yerine Mahkeme'nin kendisinin harekete geçmesini sağlamak için ülke dışı yargı yetkisi tesis edilmesi gerektiği talebine ilişkin Mahkeme, Sözleşme'nin çevrenin genel olarak korunmasını sağlamak için tasarlanmadığını, bu konuya ilişkin diğer özel uluslararası belgeler ve ulusal mevzuatlar bulunduğuunu, böyle bir argümanın kabul edilmesinin temelde bölgesel yargı yetkisi ve ikincilik ilkelerine dayanan Sözleşme koruma sisteminden radikal bir sapmayı gerektireceğini belirtmiştir. Portekiz'e karşı tek başına dava amanın sınırlı bir etkisi olacağı argümanına ilişkin olarak da yargı yetkisinin sorumluluktan ayırt edilmesi gerektiğini, sorumluluğun şikâyetin esasına ilişkin olarak incelenecek ayrı bir mesele olduğuunu, iklim değişikliğinin küresel bir olgu olduğuunu ve devletler tarafından küresel düzeyde ele alınması gerektiğini ancak her devletin iklim değişikliğiyle mücadele için önlemler alma konusunda kendi payına düşen sorumlulukları olduğuunu ve bu önlemlerin alınmasının diğer bir devletin belirli bir eylemi veya ihmeline göre belirlenemeyeceğini belirtmiştir.⁵³

Son olarak, kişilerin Sözleşme'deki menfaatleri üzerindeki kontrol kriterine dayanılması gerektiği argümanına ilişkin olarak ise Mahkeme, yerleşik içtihadı uyarınca ülke dışı yargı yetkisinin kişinin menfaatlerinden ziyade kişinin kendisi üzerindeki kontrolü gerektirdiğini, bu kapsamda kişinin menfaatleri üzerindeki kontrolünü kriter olarak kabul etmenin belirsizliğe yol açacağını ve öngörülebilirlik sorununu gündeme getireceğini, dünyanın hemen her yerindeki insanlara karşı devletlerin yargı yetkisini sınırsız bir şekilde genişletilmesini gerektireceği ve bu sonucun da Sözleşme'yi küresel bir iklim değişikliği sözleşmesine dönüştüreceğini, halbuki Sözleşme'nin kapsamında bu yönde genişletilmesini gerektiren destek bulunmadığı sonucuna varmıştır.⁵⁴

Mahkeme ayrıca Amerikalılararası İnsan hakları Mahkemesi ve ocuk Hakları Komitesi tarafından yargı yetkisinin belirlenmesine ilişkin kabul edilen etki kriterinin kendi içtihatlarında tarafından istikrarlı bir şekilde yargı yetkisinin belirlenmesinde dikkate alınmadığını açıkça belirtmiştir. Zira aksi bir yorum dünyanın neresinde işlenmiş olursa olsun, bir taraf devlete isnat edilebilecek bir fiilden olumsuz etkilenen veya bu fiilin sonuçlarını hisseden herkesin, 1. maddenin amacı bakımından bu devletin yargı yetkisine girdiği anlamına geleceği ve 1. maddedeki yargı yetkisini gereksiz ve herhangi bir amaçtan yoksun

⁵² Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, ř 191-200.

⁵³ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, ř 201-203.

⁵⁴ Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, ř 204-214.

kılacağıının altını çizmiştir.⁵⁵ Yine Mahkeme sadece ulusal düzeyde alınan kararların sınır ötesinde ikamet eden kişilerin durumu üzerinde bir etkiye sahip olmasının ilgili devletin kendi toprakları dışındaki bu kişiler üzerinde yargı yetkisini tesis edecek nitelikte olmadığını belirttiğini hatırlatmıştır.⁵⁶

Ulusal ve uluslararası düzeydeki gelişmeleri, iklim değişikliğine yönelik küresel tepkileri, iklim değişikliği ve bunun bireyler üzerindeki etkileri hakkında giderek artan bilimsel bilgileri dikkate almış ve davalı devletlerin ülkesel yargı yetkisinin başvuranların talep ettiği şekilde yargısal yorum yoluyla genişletilmesi için herhangi bir gerekçe bulunmadığı sonucuna varmış ve Portekiz dışındaki devletler açısından başvuruyu yer bakımından yetkisizlik, Portekiz açısından ise olağan iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur.

B. VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ VE DİĞERLERİ – İSVİÇRE KARARI

Başvuran Verein KlimaSeniorinnen Schweiz İsviçre yasalarına göre kurulmuş, 2.000'den fazla yaşlı kadından (üçte biri 75 yaşın üzerindedir) oluşan üyeleri adına etkili iklim korumasını teşvik eden ve uygulayan bir dernek olup, diğer başvuranlar ise sıcak hava dalgaları sırasında şiddetlenen ve yaşamlarını, yaşam koşullarını ve refahlarını önemli ölçüde etkileyen sağlık sorunlarından şikâyet eden, hepsi dernek üyesi ve 80 yaşın üzerinde olan dört kadındır.⁵⁷

Başvuranlar 25 Kasım 2016 tarihinde idari usule ilişkin Federal Kanun uyarınca Federal Konsey ile çevre ve enerji ile ilgili diğer kurumlara verdikleri dilekçe ile iklim koruma alanındaki başarısızlıklara işaret etmişler ve alınması gereken önlemler konusunda bir karar verilmesini istemişler, ayrıca Paris Anlaşması ile belirlenen 2030 hedefine ulaşmak için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmişlerdir. Başvuranların talebi genel-kamusal menfaate ilişkin olduğu ve kişisel haklarının doğrudan etkilenmediğinden mağdur olarak kabul edilemeyecekleri, talebin genel amacının dünya çapında CO2 emisyonlarında bir azalma sağlamak olduğu belirtilerek reddedilmiş, sonraki yargısal süreçlerden de bir sonuç alamamışlardır.⁵⁸

Başvuranlar, yaşamlarını, yaşam koşullarını ve sağlıklarını olumsuz etkilediğini iddia ettikleri iklim değişikliğinin etkilerini ve özellikle de küresel ısınmanın etkilerini hafifletmek için İsviçre makamlarının gerekli önlemleri almadıklarını; devletin uluslararası taahhütleri doğrultusunda, iklim değişikliği ile mücadele hedeflerine ulaşmak için uygun mevzuatı yürürlüğe koymadığı, uygun ve yeterli önlemleri almadığından bahisle yaşam hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı ile mahkemeye erişim bağlamında adil yargılanma haklarının ihlal edildiğinden bahisle AİHM'ye başvurmuşlardır.

Mahkeme, başvurunun Sözleşme'nin 1. maddesi anlamında bir yargı yetkisi sorunu ortaya çıkarmadığını, tüm başvuranların İsviçre'de ikamet ettiklerini ve dolayısıyla İsviçre'nin ülkesel yargı yetkisi altında bulunduklarını belirtmiş, dolayısıyla da İsviçre'nin başvuranlar bakımından Sözleşme ile

⁵⁵ Georgia v. Russia (II), § 124; Banković, § 75; Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, § 212.

⁵⁶ M.N. and Others v. Belgium, § 112.

⁵⁷ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, § 1.

⁵⁸ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, § 10-63.

korunan hak ve özgürlüklerin kendisine atfedilebilecek her türlü ihlaline cevap vermesi gerektiği anlamına geldiğini belirtmiştir. Sonuç olarak Mahkeme başvuruların emisyonlara ilişkin şikâyeti, her ne kadar ülke dışı bir boyut içerse de başvurular bakımından İsviçre'nin yargı yetkisine ilişkin bir sorunu değil, emisyonların başvuruların Sözleşme hakları üzerindeki iddia edilen etkilerine ilişkin davalı devletin sorumluluğuna ilişkin bir sorunu gündeme getirdiğini, bunun da şikâyetin esasına ilişkin olarak incelenecek ayrı bir konu olduğunu belirtmiş ve İsviçre hükümetinin yargı yetkisi bulunduğu sonucuna varmıştır.⁵⁹

C. CARÊME – FRANSA KARARI

Başvuran Fransa'nın bir şehri olan Grande-Synthe belediyesinin eski sakini ve belediye başkanı olup, Fransa'nın iklim değişikliğini önlemek için yeterli adımlar atmadığı ve bu başarısızlığın yaşam hakkı ile özel ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkının ihlal ettiğinden bahisle 19 Kasım 2018 tarihinde Mahkeme'ye başvuru yapmıştır. Başvuran 2019 yılında Avrupa Parlamentosu milletvekili seçilmesi üzerine Brüksel'e taşınmış ve Grande-Synthe şehri ile bir irtibatı kalmamıştır.

Başvuru Sözleşme'nin 1. maddesi kapsamında bir yargısal yetki sorunu gündeme getirmediğinden Mahkeme bu yönde bir değerlendirme yapmamıştır. Mahkeme başvuranın Grande-Synthe şehri ile ilgili hiçbir bağı kalmadığını, halihazırda Fransa'da da yaşamadığını dikkate alarak 2. maddenin (yaşam hakkı) veya 8. maddenin (özel ve aile hayat saygı hakkı) herhangi bir yönü açısından 34. madde uyarınca mağdur statüsüne sahip olamayacağını belirtmiş ve başvuruyu kabul edilemez bulmuştur.⁶⁰

IV. ULUSLARARASI KAMU HUKUKUNDA DEVLETLERİN YARGI YETKİSİ

Hukuki bir kavram olarak yargı yetkisi, farklı anlamları olan bir kelime olmakla birlikte ilk anlamlarından birisi bir devletin kendi sınırları içindeki tüm kişiler, nesneler ve olaylar üzerinde yetki kullanabilmesi anlamına gelir.⁶¹ Uluslararası kamu hukukunda yargı yetkisi hukuksal güç veya yeterlilikle yakından bağlantılı olup⁶² normatiftir ve esas olarak bu yetkiye tabi olanların hukuki ilişkilerini hukuk normları oluşturmak ve uygulamak suretiyle düzenleme ve kontrol etme yetkisiyle ilgilidir.⁶³ Yargı yetkisi devletin yargılama faaliyetlerinden daha geniş bir anlama sahip olup, bir devletin hukuk kuralları

⁵⁹ Mahkeme sonuç olarak dört başvuranın mağdur sıfatının bulunmadığına, başvuran dernek açısından ise Sözleşmenin 8 ve 6. maddelerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bkz. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland.

⁶⁰ Carême v. France.

⁶¹ Bryan A. Garner, (Edt), Black's Law Dictionary, 9th Edition, West, Dallas 2004.

⁶² Patrick Capps / Malcolm Evans / Stratos Konstadinidis, Asserting Jurisdiction: International and European Legal Perspectives, Oxford: Hart Publishing, 2003, s. xix; Şeref Ünal, Uluslararası Hukuk, Yetkin, Ankara 2005, s. 237; Yücel Acer / İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Seçkin, 9. Baskı, Ankara 2018, s. 170.

⁶³ Stephen Allen / Daniel Costelloe / Malgosia Fitzmaurice / Paul Gragl / Edward Guntrip, The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law, Oxford University Press, 2019, s. 4.

koyma ve bunlara uyulmasını sağlama yeteneği olarak tanımlanan hükümet etme gücünü dolayısıyla da devletin yasama, yargılama ve yürütme faaliyetlerini içeren tüm yetkilerini kapsar.⁶⁴

Devletin yargı yetkisi belirlenirken ülkesellik, uyruklu, koruma ve evrensellik gibi kriterler esas alınmaktadır.⁶⁵ Bununla birlikte yargı yetkisinin devlet egemenliğinin ya da ülkeselliğinin bir unsuru olduğu yönünde asgari bir uzlaşma vardır. Zira devletin iç hukuku kural olarak devletin egemenlik alanı ile sınırlıdır ve yasalar normal olarak, belirli bir devletin egemenlik sınırları dışındaki kişiler, olaylar veya davranışlar için geçerli değildir.⁶⁶ Bu ilke devletlerin egemen eşitliğinden kaynaklanır ve eşit egemen devletlerden oluşan bir dünyada her devletin kendi egemenlik sınırları içinde yasalar kabul ederek egemenliğini şekillendirme hakkına sahip olduğu sonucunu doğurur ve aynı zamanda devletleri diğer devletlerin egemenliğine tecavüz etmekten alıkoyar.⁶⁷ Günümüzde küresel iletişim, internet kullanımı vb. gelişmeler nedeniyle devletin rolü kısıtlanmıssa ve siber uzay ya da küresel iklim değişikliği gibi sınırların giderek yapay hale geldiği durumlarda dahi ülkesellik yargı yetkisinin merkezinde kalmaya devam etmektedir.⁶⁸

Bununla birlikte uluslararası hukuk bir devletin sınır ötesi yargı yetkisini belirlerken vatandaşlık, bayrak, diplomatik ve konsolosluk ilişkileri, etki, koruma, pasif uyruklu ve evrensellik gibi kriterlerin uygulanmasını da dışlamamaktadır. Söz konusu kriterler genel bir kural olarak, diğer ilgili devletlerin egemen ülkesellik hakları kapsamında sınırlandırılır.⁶⁹ Öte yandan uluslararası hukuk günümüzde devletlerin birlikte var olma ilkesinden işbirliği hukukuna evrilmekte ve savaş ve insanlığa karşı suçlar ya da terör suçları gibi hallerde sınır ötesi yargı yetkisi uygulama zorunluluğu dahi getirmektedir.⁷⁰ Bununla birlikte bir devlet diğerinin rızası, daveti ya da muvafakati olmaksızın diğer devletin toprakları üzerinde fiilen yargı yetkisi kullanamaz. Başka bir devletin topraklarını işgal ettiği durumlarda ise söz konusu topraklarda en azından belirli açılardan yargı yetkisi kullandığı kabul edilir.⁷¹

Yargı yetkisine ilişkin temel kural olan ülkesellik ilkesi uygulamada bazı zorlukları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin bir devlette gerçekleştirilen hukuka aykırı bir eylemin başka bir devlette zarara yol açması halinde hangi devletin yargı yetkisinden söz edilecektir? Bu gibi durumlarda, her iki devletin de eylemin sadece bir kısmı için ülkesellik kriterine dayanarak yargı yetkisinin

⁶⁴ Carlo Focarelli, *International Law*, Elgar Publishing, Cheltenham/Northampton 2019, s. 284.

⁶⁵ Focarelli, s. 283.

⁶⁶ Frederick Aleksander Mann, *The Doctrine of International Jurisdiction Revisited after Twenty Years*, Martinus Nijhoff Publishers, 1984, s. 20; Focarelli, s. 284.

⁶⁷ Allen/Costelloe/Fitzmaurice/Gragl/Guntrip, s. 5.

⁶⁸ Cedric Ryngaert, *The Concept of Jurisdiction in International Law* in Alexander Orakhelashvili, (Edt), *Research Handbook on Jurisdiction and Immunities in International Law*, Elgar Online, 30 October 2015, <https://doi.org/10.4337/9781783472185> Erişim 30 Ocak 2025, s. 52.

⁶⁹ Allen/Costelloe/Fitzmaurice/Gragl/Guntrip, s. 6; Ünal 238-241; Acer/Kaya, s. 177-179.

⁷⁰ Ryngaert, s. 53-54.

⁷¹ Pierre-Marie Dupuy, *Droit International Public*, 4th Edition, Editions Dalloz 1998, s. 64-65; Focarelli, s. 286-287.

makul olarak gündeme geleceği kabul edilmekte ve bu tür bir yetkinin uluslararası teamül hukukuna da uygun olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda eylemin başladığı devlet açısından sübjektif ülkesellik, zararın meydana geldiği devlet açısından objektif ülkesellik ilkesi söz konusu olmaktadır.⁷²

Ülkesellik kriteri Amerika Birleşik Devletleri tarafından başlatılan bir uygulama ile istisnai olarak genişletilmiştir. Özellikle sınırları dışında gerçekleşen cezai veya anti tröst uygulamaların kendi toprakları, vatandaşları veya piyasaları üzerinde doğrudan ve yasadışı etkiler veya sonuçlar doğurduğu hallerde kendi hukukunu uygulamaya başlamıştır. Örneğin sınırları içindeki tüketicilerin zararına fiyatları yükselten yurtdışındaki rekabete aykırı uygulamaları caydırmak amacıyla çeşitli yaptırım tedbirleri almıştır. Bu tür durumlarda eylem tamamen sınırları dışında gerçekleştirilmiş olsa bile, genel menfaati korumak amacıyla yargı yetkisinin ülkesel olduğu varsayılmaktadır. Etki doktrini olarak adlandırılan bu uygulama somut olayın niteliğine göre zaman zaman yargı makamlarınca da kabul görmüşse de hukuki emperyalizmin (legal colonialism) bir tezahürü olduğundan bahisle şiddetle eleştirilmiştir. Günümüzde ise söz konusu doktrinin uluslararası hukuk tarafından desteklendiği ölçüde onaylama eğilimi olduğu görülmektedir.⁷³ Bu kapsamda doktrinin gerçek bağlantı genel şartı kapsamında yani yurtdışında gerçekleştirilen eylemin zarar verici etkisinin objektif ülkesel kriteri karşıladığı ölçüde uluslararası teamül hukukuna uygun olacağı belirtilmektedir.⁷⁴ Bununla birlikte söz konusu doktrinin milli menfaatleri aleyhine sınırları dışında suç işleyen veya eylem gerçekleştiren kişileri yargılama ya da sorumlu tutma iradesinin gerekçesini oluşturmak amacıyla geliştirildiğinin de dikkate alınması gerekir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Devletin yargı yetkisi, bir başvuruyu inceleyecek olan uluslararası insan hakları makamının öncelikle çözümlemesi gereken usule ilişkin temel bir kabul edilebilirlik kriteridir. İddia edilen ihlalin gerçekleşip gerçekleşmediği, ya da gerçekleşmiş olsa bile söz konusu ihlalin gerçekleşmesinden davalı devletin sorumlu olup olmadığına ilişkin yapılacak inceleme ve değerlendirmeler yargı yetkisi sorunu çözümlendikten sonra gündeme gelebilecektir. Yapılan bir başvuru kapsamında davalı devletin yargı yetkisinin bulunduğu tespit edilmesi ihlal iddiasından veya sonuç olarak meydana gelen zarardan da devletin sorumlu olduğu sonucunu otomatik olarak doğurmamakta, söz konusu hususlar başvurunun esastan incelenmesi sırasında değerlendirilmektedir.

Devletin iklim değişikliği veya benzeri bir konuda alması gereken maddi yükümlülükler yargı yetkisinin belirlenmesinde kriter olarak kullanılamaz. Zira yargı yetkisi, sorumluluk açısından gerekli bir ön koşuldur ve iddia konusu eylem ya da ihmalin davalı devlete atfedilebilirliğine ilişkin değerlendirme yapılabilmesine imkân sağlar. Dolayısıyla genel olarak kabul edildiği gibi yargı yetkisinin bir devletin maddi yükümlülüklerine ilişkin her türlü soru ya da

⁷² Focarelli, s. 287.

⁷³ Devletler de Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın Lotus kararı (PCIJ, The Case of the SS Lotus (France v. Turkey), 7 September 1927, PCIJ Series A No. 10) doğrultusunda genellikle davayla bölgesel olarak bağlantılı tüm devletlerin kısmen de olsa yasama ve yargı yetkisini kabul etmektedirler. Focarelli, s. 287.

⁷⁴ Focarelli, s. 287-289.

sorundan farklı ve mantıksal olarak öncelikli olduğu kabul edilir. Bu kapsamda maddi bir yükümlülük olan “önleme ya da zarar vermeme ilkesi”, uluslararası hukuktaki statüsü ne olursa olsun, yargı yetkisi ile ilgili olmayan bir ilkedir.

Belirtmek gerekir ki iklim değişikliği tüm insanlık ve dünyamız açısından acil ve ciddi zorluklar ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliğinin etkisinin azaltılması ve iklim değişikliği ile mücadele edilmesi bağlamında başta Paris Anlaşması olmak üzere diğer uluslararası sözleşmeler devletlere çeşitli yükümlülükler getirmektedir. Devletler Paris Anlaşması kapsamında belirlenen ulusal katkılarına ilişkin olarak sera gazı emisyonu üreten kamu ve özel sektör faaliyetleriyle ilgili geliştirilen belirli uluslararası taahhütler üstlenmişlerdir. Uluslararası sözleşmeler kapsamında devletlerin çeşitli pozitif yükümlülükleri de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca devletin topraklarındaki sera gazı emisyonu ile sınırları dışındaki insanların hakları ve refahı üzerindeki olumsuz etkiler arasında belirli bir nedensellik ilişkisi de ortaya çıkabilir. Ancak iklim değişikliği sorunu, diğer neden-sonuç ilişkilerinden farklı bir şekilde, insanlık için varoluşsal bir nitelik ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle iklim değişikliği küresel bir olgudur ve her devletin iklim değişikliğinin meydana getirdiği küresel sorunlara ilişkin kendi payına düşen bir sorumluluğu bulunmakta olup, sorunlara uygun çözümlerin bulunmasında rol oynaması gerekmektedir. Bu kapsamda devletin yargı yetkisi de kural olarak ülkesellik ilkesi temelinde belirlenir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin belirtilen etkilerinin ülkesellik temel prensibi çerçevesinde geliştirilen uluslararası hukuk ilkelerini geniş bir şekilde yorumlayarak, devletin sınır aşan yargısal yetkisine yeni bir zemin oluşturamayacağı düşünülmektedir.

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi’nin istişari görüşü belirli bir bölgedeki büyük alt yapı yatırımlarının o bölgede yaşayan kişilerin insan hakları üzerindeki etkilerine ilişkin olması nedeniyle son derece önemlidir. Bununla birlikte öncelikle belirtmek gerekir ki istişari görüş iklim değişikliğinin insan haklarına etkisine ilişkin olmayıp, çevreye zarar veren faaliyetlerden kaynaklanan sorumluluğa ilişkindir. Başka bir deyişle geniş bir coğrafyadaki alt yapı yatırımlarının çevreye verdiği zararlardan o bölgede yaşayan insanların haklarının etkilenmesiyle ilgilidir. İstişari görüş yargı yetkisinin bir devletin faaliyetler üzerindeki etkin kontrolü veya yetkisine başka bir deyişle etki doktrinine dayanmaktadır ki uluslararası hukukun sınır aşan zararı önleme yükümlülüğü ile yargı yetkisi sorununun birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Zira devletin maddi sorumlulukları doğrudan yargı yetkisini belirlememektedir. Yargı yetkisi tespit edildikten sonra devletin sorumluluklarını yerine getirip getirmediği ve böylece bir ihlale sebep olup olmadığı değerlendirilmektedir. Öte yandan istişari görüş somut bir insan hakkı ihlaline ilişkin bir başvuru kapsamında verilmemiş olup, başvuruya konu olay ve olgular da bu kapsamda incelenmemiş ve değerlendirilmemiştir.

BM Çocuk Hakları Komitesi, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi’nin istişari görüşündeki bulguları esas aldığını belirtmiş ve bu kapsamda yargı yetkisini tespit ederken ülkesellik kriteri yerine etki doktrinine dayanmıştır. Bununla birlikte Komite ülkesellik kriterinin neden uygulanmaması gerektiğine dair yeterli bir açıklama yapmamış sadece Sözleşmede toprak (territory) kelimesinin geçmemesi nedeniyle sınıraşan yargının gündeme geleceğini belirtmiş ve istişari görüşün gerekçelerine atıf yapmakla yetinmiştir. Komite bu kapsamda istişari görüşün iklim değişikliğine ilişkin bir talep üzerine verilmeyişini, çevreye zarar veren bir faaliyetten sorumluluğa ilişkin olduğu gerçeğini gözardı etmiştir. Halbuki iklim değişikliği diğer birçok nedenin yanı sıra çevreye verilen zararların da yol açtığı küresel bir olgu olup, ortaya çıkan bu

yeni olgunun haklar ve özgürlüklere etkisinden kaynaklı yargı yetkisinin nevi şahsına münhasır olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Komite iklim değişikliğinin tüm dünya devletlerinin kolektif katkısı sonucu meydana geldiğini kabul etmekle birlikte Paris Anlaşması'nda belirtilen ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi kapsamında her bir taraf devletin bireysel sorumluluktan muaf olmadığını belirtmiştir. Halbuki uluslararası hukukta devletin sorumluluğu şikâyetin esasına ilişkin bir husus olup, öncelikle başvurunun kabul edilebilirlik kriteri olarak yargı yetkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Yargı yetkisi belirlenirken şikâyetin esasına ilişkin devletin sorumluluğuna atıf yapılması temel ilkelerin karıştırılması sonucunu doğurmuştur.

Komite iklim değişikliğine davalı devletlerin topraklarında gerçekleşen emisyonların da katkıda bulunduğunu belirtmekle birlikte küresel emisyon içerisinde söz konusu devletlerin emisyon oranları dikkate alındığında zararın oluşumunda ne kadar katkıları olduğuna dair herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Sadece Paris Anlaşması'nda yer alan ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi gereğince davalı devletlerin bireysel sorumluluğu bulunduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Komitenin görüşünü dayandırdığı istisari görüş, yargı yetkisinin ancak bir eylem ile insan haklarının ihlali arasında "illiyet bağı" olması halinde gündeme geleceğini belirtmiştir. Komite görüşünde ise iklim değişikliğine neden olan sera gazı salınımından kaynaklı sınır dışı yargı yetkisine ilişkin illiyet bağını kurabilmek için Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun tehlikeli faaliyetlerden (hazardous activities) kaynaklanan sınır aşan zararların önlenmesine ilişkin ilkelere atıf yapmıştır.

Komite uluslararası hukukta geçerli olan sınırları dışındaki belli bir toprak parçası ya da kişiler üzerindeki etkin kontrol ilkesine, sınırları içerisindeki emisyonların kaynağı olan faaliyetler üzerinde etkin kontrole sahip olmak şeklinde yeni ve belirsiz bir yorum getirmiş ve böylelikle sorumluluğun öngörülemez sonuçlar doğurmasına yol açacak bir değerlendirme yapmıştır.

Karmaşık bir küresel olgu olarak iklim değişikliğinin kendine has özellikleri, Komite görüşüne göre kapsam ve erişimde olağanüstü bir genişleme meydana getirmektedir. Buna göre, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir kişi, ilgili insan hakları sözleşmesine taraf bir devletin yargı yetkisi içinde olduğunu iddia edebilecek ve herhangi bir bölgesel bağlantıya bakılmaksızın bir taraf devlet aleyhine bir başvuru yapabilecektir. Bu sonuç, devletlerarası ilişkilerin temelini ortadan kaldırabilecek nitelikte olduğundan uluslararası hukukun temel ilkeleri ve hukukun üstünlüğü kapsamında doğurabileceği öngörülemez sonuçları dikkatlice değerlendirilmelidir.

Komite görüşünde belirtilen ve bilimsel olarak farklı nedenlerden de kaynaklanabilecek olan başvuruların ileri sürdüğü sıtma ve benzeri bazı hastalıklardan muzdarip olma, birtakım ruhsal sıkıntılar yaşama gibi uğranılan zarara ilişkin özel durumların doğrudan davalı devletlerin topraklarındaki sera gazı emisyonlarının bir sonucu olarak meydana geldiğine ilişkin herhangi bir bilimsel bulgu veya tıbbi raporun değerlendirildiğine ilişkin bir bilgi paylaşılmamış, genel itibariyle başvuruların bu konudaki genel beyanlarına itibar edilerek illiyet bağının bulunduğu varsayılmıştır.

Komite böylelikle Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan ve Komiteye bireysel başvuru hakkını tanımak suretiyle sözleşmenin etkin bir şekilde

uygulanmasına katkıda bulunmak isteyen az sayıdaki devleti küresel sera gazı emisyonlarının tamamının zararlı sonuçlarından sorumlu tutulması gibi bir sonuçla karşı karşıya getirmiştir. Böylelikle küresel emisyonların neredeyse tamamına sebep olduğu halde Sözleşme'ye taraf olmayan ya da Komite'ye bireysel bildirim hakkını tanımayan devletlerin sorumluluğunu bir nevi az sayıdaki devlete yüklemiştir. Halbuki küresel sera gazı emisyonunun yaklaşık %95'inden fazlasına sebep olan devletler Çocuk Hakları Sözleşmesine taraf olmadıkları ya da Komite'ye bireysel bildirim hakkını tanımamaları nedeniyle başvurunun muhatabı olmamışlardır.⁷⁵ Komite tarafından yapılan bu yorum, başka devletlerin eylem veya ihmallerinden az sayıda devletin sorumlu tutulması ya da muhatap alınması gibi bir sonuca götürmüştür.

Komite bir devletin milli menfaatlerini sınırları dışındaki eylem veya fiilleri ile zarar verenleri sorumlu tutmak ve bunlara ilişkin gerekli yaptırımları uygulayabilmek amacıyla uluslararası hukukta geliştirilen ve başlangıçta hukuki emperyalizm olarak eleştirilen etki doktrininin, bağlamını dikkate almaksızın iklim değişikliğinden meydana gelen zararlardan dolayı yargı yetkisinin belirlenmesine ilişkin olarak da uygulanabileceğini değerlendirmiştir.

Özet olarak Komite tarafından verilen görüş her ne kadar yarı yargısal nitelikte ise de, bir Sözleşme denetim organının sözleşme hükümlerinin uygulanması bağlamında ilgili uluslararası hukuk normları ve hukukun genel ilkeleri ile uyumlu hukuki bir görüş olmaktan ziyade, belirli bir siyasi, sosyal ya da benzeri bir perspektiften serdedilen temenni veya talepler niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Zira yukarıda ayrıntılı belirtilen gerekçeler dikkate alındığında görüşün hukukun temel ilkeleri ve uluslararası hukuk ilkeleriyle uyumlu olmadığı gibi, belli bir sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla taraf olan ve iyi niyetle bireysel başvuru imkanını tanıyan devletler aleyhine küresel iklim değişikliğinden kaynaklı tüm sorumluluğu yüklemek gibi orantısız bir külfet dağılımı sonucunu doğurduğu görülmektedir.

AIHM kararlarına gelince, Mahkeme'nin sınıraşan yargı yetkisine ilişkin olarak uluslararası kamu hukuku prensipleri doğrultusunda yerleşik içtihatlarını dikkate aldığı ve iklim değişikliği perspektifinden ayrıntılı bir şekilde konuyu analiz ederek somut olaya uyguladığı görülmektedir. İklim değişikliği sorununun küresel bir sorun olmasına ve her bir devlete çeşitli nitelikte sorumluluklar getirmesine rağmen, Mahkeme devletin sorumluluğu ile yargı yetkisinin farklı kavramlar olduğunun altını çizmiş ve sonuç olarak iklim değişikliğinin insan hak ve özgürlüklerine etkisi nedeniyle devletlerin ülkesellik kriteri temelinde belirlenen yargı yetkisinde bulunan kişiler bakımından yargı yetkisi olduğu ve sınıraşan yargı yetkisi bulunmadığı sonucuna varmıştır. AIHM'in bulgularının uluslararası kamu hukuku ilkeleri ile uyumlu ve küresel bir olgu alan iklim değişikliğinin etki ve sonuçlarından muhataplık bakımından da adil olduğu değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte Mahkeme'nin söz konusu sonuca ulaşabilmesi için yargılama sürecini yaklaşık dört yıl kadar sürdürmemesi gerektiği düşünülmektedir. Zira davalı 33 devlet başvurunun öncelikle kabul edilebilirlik sorununa dair bir karar verilmesini talep etmelerine rağmen, Mahkeme bu ortak talebi reddetmiş ve davalı devletlerden hem kabul edilebilirlik hem de

⁷⁵ Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne 196 devlet taraf olduğu halde, ihtiyari protokol uyarınca bireysel Komite'ye bireysel bildirim hakkını sadece 52 devlet tanımıştır. Bkz. Status of Ratification Interactive Dashboard, <https://indicators.ohchr.org/> Erişim 30 Ocak 2025.

başvurunun esasına ilişkin görüşlerini talep etmiştir. Ayrıca davayı sonuçlandıran Büyük Daire 27 Eylül 2023 tarihinde bir de duruşma gerçekleştirmiştir. Halbuki Mahkeme davalı devletlerin ortak talepleri doğrultusunda öncelikle kabul edilebilirlik konusunda bir değerlendirme yapmak suretiyle başvuruyu daha kısa bir sürede ve daha az bir emekle sonuçlandırabilirdi.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Acer Y / Kaya İ. Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Seçkin, 9. Baskı, Ankara 2018.
- Allen S / Costelloe D / Fitzmaurice M / Gragl P / Guntrip E, The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law, Oxford University Press, 2019.
- Capps P / Evans M / Konstadinidis S, Asserting Jurisdiction: International and European Legal Perspectives, Oxford: Hart Publishing, 2003. J
- Dupuy P M, Droit International Public, 4th Edition, Editions Dalloz 1998.
- Focarelli C, International Law, Elgar Publishing, Cheltenham/Northampton 2019.
- Garner B A, (Edt), Black's Law Dictionary, 9th Edition, West, Dallas 2004.
- Mann F A, The Doctrine of International Jurisdiction Revisited after Twenty Years, Martinus Nijhoff Publishers, 1984.
- Ryngaert C, *The concept of jurisdiction in international law* in Orakhelashvili, A. (Edt), Research Handbook on Jurisdiction and Immunities in International Law, Elgar Online, 30 October 2015, <https://doi.org/10.4337/9781783472185> Erişim 30 Ocak 2025, s. 50-75.
- Ünal Ş, Uluslararası Hukuk, Yetkin, Ankara 2005.

Kararlar

- A.S. and others. v. Italy, (CCPR/C/130/D/3042/2017), <https://docs.un.org/en/CCPR/C/130/D/3042/2017> Erişim 25 Ocak 2025.
- A.S. and others. v. Malta, (CCPR/C/128/D/3043/2017), <https://docs.un.org/en/ch/CCPR/C/%20128/D/3043/2017> Erişim 25 Ocak 2025.
- Advisory Opinion OC-23/17. (I/A Court H.R.) 15 November 2017, https://jurisprudencia.corteidh.or.cr/search/jurisdictions:EA+categoriaCorte:r06r9jvh0dije9e+tipoDeDocumento:r06r9jyx5a802uh/* Erişim 28 Ocak 2025.
- Al-Skeini and others v. UK (GC), no. 55721/07, (ECtHR 7 July 2011).
- Andreou v. Turkey, No. 45653/99, (ECtHR 27 October 2009).
- Banković and Others v. Belgium and Others (dec.) [GC], no. 52207/99, (ECtHR 12 December 2001).
- Carême v. France, (GC), no. 7189/21, (ECtHR 9 April 2024).
- Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others, (GC), no. 39371/20, (ECtHR 9 April 2024).
- Georgia v. Russia (II) [GC], no. 38263/08, (ECtHR 21 January 2021).
- H.F. and Others v. France [GC], no. 24384/19 and 44234/20, (ECtHR 14 September 2022).
- M.N. and Others v. Belgium ((dec.) [GC], no. 3599/18, (ECtHR 5 May 2020).
- Munaf v. Irak and Romania (CCPR/C/96/D/1539/2006), <https://juris.ohchr.org/casedetails/1517/en-US> Erişim 26 Ocak 2025
- Sacchi and others v. Turkey, (CRC/C/88/D/108/2019), 23 September 2021, <https://docs.un.org/en/CRC/C/88/D/108/2019> Erişim 25 Ocak 2025.
- Ukraine and the Netherlands v. Russia (dec.) [GC], no. 8019/16 and ... (ECtHR 30 November 2022).

Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, (GC), no. 53600/20, (ECtHR 9 April 2024).

İnternet Kaynakları

17 Goals to Transform Our World, <https://www.un.org/en/climatechange/17-goals-to-transform-our-world> Erişim 27 Ocak 2025.

American Convention on Human Rights, https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf Erişim 28 Ocak 2025.

Climate Action, <https://www.un.org/en/climatechange>, Erişim 26 Ocak 2025.

Climate change indicators reached record levels in 2023: WMO, <https://wmo.int/news/media-centre/climate-change-indicators-reached-record-levels-2023-wmo>, Erişim 26 Ocak 2025.

Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 16 (2013).

CRC/C/NOR/CO/5-6.

Convention on the Rights of the Child, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> Erişim 29.01.2025.

Executive Order, January 20, 2025, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/putting-america-first-in-international-environmental-agreements/> Erişim 26 Ocak 2025.

<https://www.ohchr.org/en/climate-change> Erişim 27 Ocak 2025.

<https://docs.un.org/en/HRI/2019/1> Erişim 29 Ocak 2025.

<https://juris.ohchr.org/SearchResult> Erişim 29 Ocak 2025.

Human Rights Committee, General Comments No. 31 (2004), p. 10, No. 36 (2018).

İklim Değişikliği Başkanlığı, <https://iklim.gov.tr/> Erişim 26 Ocak 2025.

Inter-American Court of Human Rights, <https://www.corteidh.or.cr/index.cfm?lang=en> Erişim 28 Ocak 2025.

Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2021: Summary for All, 3- 12 December 2022, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/outreach/IPCC_AR6_WGI_SummaryForAll.pdf Erişim 25 Ocak 2025.

IPCC Sixth Assessment Report, 2022/08/PR, 28 February 2022, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/resources/press/press-release/> Erişim 26 Ocak 2025.

IPCC Working Group I Report, Climate Change 2021: the Physical Science Basis, <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/> Erişim 26 Ocak 2025.

Kyoto Protocol, <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop3/107a01.pdf> Erişim 27 Ocak 2025.

Paris Agreement,

https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf Erişim 27 Ocak 2025.

Prevention of transboundary harm from hazardous activities, prepared by the International Law Commission and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n07/467/85/pdf/n0746785.pdf> Erişim 28 Ocak 2025.

Status of Ratification Interactive Dashboard, <https://indicators.ohchr.org/> Erişim 30 Ocak 2025

The Committee on the Rights of the Child (CRC), <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc> Erişim 10.01.2025.

UN Environment Programme, <https://www.unep.org/interactive/sectoral-solution-climate-change/> Erişim 25 Ocak 2025.

United Nations Environment Programme, Emissions Gap Report 2024, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/46443/EGR2024_ESEN.pdf?sequence=20 Erişim 26 Ocak 2025.

United Nations Framework Convention on Climate Change, https://unfccc.int/sites/default/files/convention_text_with_annexes_english_for_posting.pdf Erişim 27 Ocak 2025.

What We Do, <https://www.un.org/en/our-work> Erişim 26 Ocak 2025.